

การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

The Strengthening Social Work Practices in the Buddhist Temples in Chiang Mai Province

พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์

ปุระวิชญ์ วันตา

Phra Khrusiriborommathatphitak

Purawich Wanta

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

Corresponding Author, E-mail: atitroswhan2515@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษากระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ 2) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ และ 3) เพื่อสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพในภาคสนามกับวัดที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ของจังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 4 วัด

ผลของการศึกษาพบว่า กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัด มี 5 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การให้ความรู้ด้านสังคมสงเคราะห์, การสำรวจปัญหาสังคม และการวางแผนให้การสงเคราะห์ 2) การสงเคราะห์สังคมในด้านต่างๆ 3) การพัฒนาศูนย์ประสานงานสังคมสงเคราะห์ บุคลากรของวัด กองทุน/มูลนิธิ และอุปกรณ์เครื่องมือ 4) การสร้างเครือข่ายศูนย์ประสานงาน เครือข่ายวัด เครือข่ายจิตอาสา และเครือข่ายกองทุน/มูลนิธิ และ 5) การประชุมสรุปผลการทำงาน การประเมินผลรายงานผล และการนำเสนอผลการทำงาน

ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ มี 3 ปัจจัย คือ 1) นโยบายด้านการสังคมสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ 2) การยึดหลักมนุษยธรรมและพุทธธรรมในการสังคมสงเคราะห์ และ 3) ศักยภาพและความพร้อมของวัดหรือองค์กร

แนวทางในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า มีทั้งเครือข่ายเชิงพื้นที่ได้แก่ เครือข่ายที่เน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายระหว่างคณะสงฆ์ ราชการส่วนภูมิภาค องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานสวัสดิการ

หน่วยงานสาธารณสุข และหน่วยงานทางการศึกษา และเครือข่ายเชิงกิจกรรม ได้แก่ 1) เครือข่ายการจัดสวัสดิการ 2) เครือข่ายการอบรมศีลธรรมจริยธรรม 3) เครือข่ายการศึกษา 4) เครือข่ายการส่งเสริมอาชีพ และ 5) เครือข่ายการรักษาสุขภาพ

คำสำคัญ: สังคมสงเคราะห์, แนวปฏิบัติ, เครือข่าย

Abstract

This research is of three objectives 1) to examine the process of strengthening the social welfare practice guidelines of Buddhist temples in Chiang Mai province 2) to explore the factors affecting social welfare practice of temples in Chiang Mai Province and 3) to establish and analyze the social welfare network of Buddhist temples in Chiang Mai province. This research is a qualitative research in the field with 4 social work temple temples in Chiang Mai.

The results revealed that the process of strengthening the social welfare practice guidelines of Buddhist temples in Chiang Mai province involved with 5 steps as 1) to inform the knowledge of social welfare, social problems surveying and providing the relief plans, 2) to assist people in various fields, 3) to develop the coordination center like social workers, fund/foundation and equipment, 4) creating a network of coordination centers like temple network, volunteer network, and fund/foundation network and 5) conclusion meeting for evaluation and presentation of work results.

Regarding the factors affecting social work performance, it consists of three factors which are: 1) Social Welfare Policy of the Sangha, 2) Seizing humanitarian and Buddhism principles in social work and 3) the potential and readiness of temples or organizations.

In term of the guidelines for establishing and developing a social network of temples in Chiang Mai Province, it was discovered that there are both spatial networks, including networks that emphasize the participation of all parties between the Buddhist monks and the provincial government like Local Administrative Organizations, welfare agencies, Public Health

Departments and educational agencies. In addition, there are the activity networks viz., 1) Network for welfare, 2) Network for morals and ethical training, 3) Educational network 4) Career promotion network and 5) Health care network.

Keywords: Social Work, Practices, Network

บทนำ

จังหวัดเชียงใหม่มีประชากรรวมทั้งสิ้น 1,732,712 คน มีผู้ประสบปัญหาทางสังคมทุกประเภท ทั้งสิ้น 249,784 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 15 ของประชากรในจังหวัด แบ่งเป็นเด็กร้อยละ 28 ผู้สูงอายุร้อยละ 14.5 โดยกลุ่มที่ประสบปัญหามากที่สุดได้แก่ กลุ่มคนยากจน (ข้อมูล ณ เดือนสิงหาคม 2559) (กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด, 2560: 5) สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่ ได้รวบรวมข้อมูลสถานการณ์ทางสังคมของจังหวัดเชียงใหม่ในด้านต่าง ๆ ซึ่งมีแนวโน้มที่มีความน่าสนใจและสามารถสรุปเป็นประเด็นปัญหาที่สำคัญของจังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้ 1. ปัญหาเด็กและเยาวชน 2. ปัญหาด้านคนพิการ 3. ปัญหาด้านครอบครัว 4. ปัญหาผู้สูงอายุ 5. ปัญหาด้านแรงงาน และ 6. ปัญหาสตรี (สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่, 2555: 5)

ในจังหวัดเชียงใหม่มีผู้นับถือศาสนาพุทธ จำนวน 1,519,879 คน (คิดเป็นร้อยละ 91.80 % ของประชากรจังหวัดเชียงใหม่) มีวัดจำนวน 1,314 วัด มีบุคลากรทางศาสนาที่เป็นพระภิกษุ 6,250 รูป และสามเณร 6,222 รูป (สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่, 2560: ออนไลน์) วัดจึงเป็นองค์กรหนึ่งที่ควรมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือสังคมในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการเสริมสร้างแนวทางปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ในด้านที่วัดหรือพระสงฆ์สามารถกระทำได้ ตามที่พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม พ.ศ. 2546 กำหนดแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมไว้ในมาตรา 5 ในการจัดสวัสดิการสังคมขององค์การสวัสดิการสังคมให้แก่ผู้รับบริการสวัสดิการสังคมให้คำนึงถึงเรื่อง ดังต่อไปนี้ (1) สาขาต่างๆ ที่จะดำเนินการตามความจำเป็นและเหมาะสม เช่น การบริการทางสังคม การศึกษา สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การฝึกอาชีพ การประกอบอาชีพ นันทนาการและกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น และ (2) ลักษณะหรือรูปแบบและวิธีในการดำเนินการ เช่น การส่งเสริมการพัฒนาการสงเคราะห์ การคุ้มครอง การป้องกัน การแก้ไข และการบำบัดฟื้นฟู เป็นต้น ในการจัด

สวัสดิการสังคมตามวรรณหนึ่ง ให้มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา และองค์กรอื่นได้มีส่วนร่วมด้วย นอกจากนั้นแล้ว บทบาทหน้าที่ของวัดยังเป็นการช่วยสนับสนุนยุทธศาสตร์ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งได้กำหนดวิสัยทัศน์ว่า “มหานครแห่งชีวิตและความมั่นคง” โดยแบ่ง ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดเชียงใหม่ ออกเป็น ๕ ด้านได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้าน ความมั่นคง ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และด้านบริหารจัดการ โดยในส่วนของ การจัดสวัสดิการสังคมนั้น จะเกี่ยวข้องยุทธศาสตร์ด้านสังคมได้มีการประเด็นยุทธศาสตร์ เอาไว้ดังนี้ “สร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุข” โดยมีกลยุทธ์ที่สำคัญ คือ

1. เสริมสร้างความเป็นเลิศด้านการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต
2. ส่งเสริมภูมิปัญญาและทุนทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพ
3. ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และจิตสาธารณะ
4. พัฒนาคุณภาพคนและสุขภาวะให้เหมาะสมตามช่วงอายุและความหลากหลาย

หลายของประชากร

ด้วยเหตุดังนี้ คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาและร่วมเสริมสร้างแนวทาง ปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อให้บุคลากร คือ พระสงฆ์สามเณร ตลอดถึงคณะกรรมกรวัดและชาวบ้านมีความสามารถและมีส่วนร่วมทำงานในบทบาท หน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ที่ถูกต้องและสามารถตอบสนองต่อยุทธศาสตร์การพัฒนา จังหวัดของคณะสงฆ์จังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษากระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดใน จังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัด เชียงใหม่
3. เพื่อสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดย เป็นการศึกษาในพื้นที่วัดและชุมชน จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant

Observation) จำนวน 4 แห่ง โดยมีหลักเกณฑ์ในการคัดเลือก ดังนี้ 1) เป็นวัดที่มีกิจกรรมด้านการทำางานสังคมสงเคราะห์แก่ประชาชน 2) มีโครงสร้างการทำงานและมีบุคลากรที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์อย่างชัดเจน 3) เป็นวัดที่ได้รับการยอมรับและความเชื่อมั่นในการทำงานด้านการสังคมสงเคราะห์จากประชาชนและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย 1) วัดโสภณาราม ตำบลดอนแก้ว อำเภอมะเริ่ จังหวัดเชียงใหม่ 2) วัดเจดีย์แม่ครัว ตำบลแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ 3) วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ และ 4) วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ การสัมภาษณ์เชิงลึกอย่างมีโครงสร้าง (Structured 5n-depth interview) กับกลุ่มประชากร ได้แก่ พระสงฆ์และเจ้าอาวาสวัด จำนวน 13 รูป/คน และการจัดประชุมเสวนากลุ่มเพื่อถอดบทเรียนสร้างองค์ความรู้ร่วมกัน (Lesson Learned) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) และสังเคราะห์ข้อมูลจากการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผลการวิจัย

จากผลการศึกษากระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ของวัดทั้ง 4 วัด สามารถประมวลผลเป็นกระบวนการได้ 5 ขั้นตอน คือ

- 1) การให้ความรู้ คือ การอบรมให้ความรู้ด้านสังคมสงเคราะห์ การสำรวจข้อมูลปัญหาต่างๆ ของสังคม และการวางแผนการจัดทำแผนและแนวทางการให้การสงเคราะห์สังคม
- 2) การสงเคราะห์สังคมในด้านต่างๆ ได้แก่ สาธารณะสงเคราะห์ ศึกษาสงเคราะห์ สุขภาวะสงเคราะห์ อาชีวสงเคราะห์ สวัสดิการสงเคราะห์ และศาสนสงเคราะห์
- 3) การพัฒนา ประกอบด้วย ศูนย์ประสานงานสังคมสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ บุคลากรด้านสังคมสงเคราะห์ของวัด กองทุน/มูลนิธิเพื่อการสังคมสงเคราะห์ อุปกรณ์เครื่องมือในการสังคมสงเคราะห์
- 4) การสร้างเครือข่าย ประกอบด้วย เครือข่ายศูนย์ประสานงานสังคมสงเคราะห์ คณะสงฆ์ เครือข่ายวัดเพื่อการสังคมสงเคราะห์ เครือข่ายจิตอาสา และเครือข่ายกองทุน/มูลนิธิเพื่อการสังคมสงเคราะห์
- 5) การสรุปงานร่วมกัน ประกอบด้วย การประชุมเสวนาสรุปผลการทำางานสังคมสงเคราะห์ การประเมินผลและรายงานผลการทำางานสังคมสงเคราะห์ การนำเสนอผลการทำางานสังคมสงเคราะห์

จากผลการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ มี 3 ปัจจัย

หลัก คือ

1) นโยบายด้านการสังคมสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ บทบาทหน้าที่ การกิจหรือ ฐานะของพระสังฆาธิการทุกระดับชั้นจะต้องถือปฏิบัติ และดำเนินการให้ครบทั้งหมด 6 พันธ กิจหลัก คือ (1) พันธกิจด้านการปกครอง (2) พันธกิจด้านการศึกษาสงเคราะห์พระปริยัติธรรม (3) พันธกิจด้านการศึกษาสงเคราะห์การศึกษาสามัญ (4) พันธกิจด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา (5) พันธกิจด้านสาธารณูปการ (6) พันธกิจด้านสาธารณสงเคราะห์

2) การยึดหลักมนุษยธรรมและพุทธธรรมในการสังคมสงเคราะห์ เพื่อการส่งเสริม ด้านเศรษฐกิจ มีหลักการในการประยุกต์ใช้ดังนี้

2.1) การส่งเสริมด้านเศรษฐกิจ คือ การส่งเสริมในด้านอาชีพของชาวบ้าน ในชุมชน ประกอบด้วยหลักการสำคัญตามหลักทฤษฎีภูมิคุ้มกัน 4

2.2) การส่งเสริมด้านสุขภาพ คือ การส่งเสริมในด้านการดูแลสุขภาพ สุขภาพ ของชาวบ้านในชุมชน ประกอบด้วยหลักการสำคัญตามหลักสัปปายการี 5

2.3) การส่งเสริมด้านสังคม การส่งเสริมในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมของ ชาวบ้านในชุมชน ประกอบด้วยหลักการสำคัญตามหลักสังคหวัตถุ 4

3) ศักยภาพและความพร้อมของวัดหรือองค์กร จากการผลวิเคราะห์ลักษณะ งานสังคมสงเคราะห์ของวัดที่เป็นกรณีศึกษา สามารถสรุปรายละเอียดที่แตกต่างกัน ดังนี้

3.1) วัดโสภณาราม ตำบลดอนแก้ว อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ มี ศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสมีความพร้อมในด้านการทำงานสังคมสงเคราะห์ ศักยภาพ ด้านกิจกรรม คือ มีกิจกรรมที่ให้การสงเคราะห์ในด้านการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ค่าย ฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชน กองทุนโรงศพเพื่อคนยากจน โครงการไถ่ชีวิต โค-กระบือ ศักยภาพด้านพื้นที่วัด คือ มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และชุมชนทั้ง ภาครัฐ/เอกชน และศักยภาพด้านชุมชน คือ ชาวบ้านให้ความร่วมมือและเข้ามาใช้พื้นที่วัด ในหลายกิจกรรม

3.2) วัดเจดีย์แม่ครัว ตำบลแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสมีความพร้อมในด้านการทำงานพัฒนาชุมชน ศักยภาพ ด้านกิจกรรม คือ มีกิจกรรมที่ให้การสงเคราะห์ในการให้การสงเคราะห์ประชาชนทุกช่วงวัย การส่งเสริมอาชีพเสริมรายได้ การรวมกลุ่มอาชีพ กิจกรรมพัฒนาเด็กและเยาวชน กิจกรรม พัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อม กิจกรรมด้านสุขภาพของกลุ่มผู้ติดเชื่อ ศักยภาพด้านพื้นที่วัด คือ มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และศักยภาพด้านชุมชน คือ ชุมชนทั้งภาครัฐ/ เอกชน และชาวบ้านให้ความร่วมมือและเข้ามาใช้พื้นที่วัดในหลายกิจกรรม

3.3) วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสและบุคลากรภายในวัดมีความพร้อมในด้านการงานเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ในด้านการศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ศักยภาพด้านกิจกรรม คือ มีกิจกรรมที่ให้การสงเคราะห์ในการให้การศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามแนวของหลวงปู่พุทธทาส แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และกิจกรรมปฏิบัติธรรมสำหรับชาวไทยและชาวต่างประเทศ ศักยภาพด้านพื้นที่วัด คือ มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และศักยภาพด้านชุมชน คือ ประชาชนเข้ามาใช้บริการหลากหลายทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

3.4) วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสและบุคลากรภายในวัดมีความพร้อมในด้านการงานเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ในด้านการส่งเสริมการศึกษาแก่เด็กและเยาวชน ศักยภาพด้านกิจกรรม คือ มีกิจกรรมที่ให้การศึกษาศาสนาและสงเคราะห์เด็กและเยาวชนที่ด้อยโอกาสทางสังคม ตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงระดับมหาวิทยาลัย ศักยภาพด้านพื้นที่วัด คือ มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และศักยภาพด้านชุมชน คือ มีศรัทธาประชาชน ตลอดจนถึงหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานการศึกษาให้การสนับสนุน

จะเห็นได้ว่า วัดที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 4 วัด มีศักยภาพความพร้อมใน 4 ด้านสำคัญ คือ (1) ศักยภาพบุคคล (2) ศักยภาพกิจกรรม (3) ศักยภาพวัด (4) ศักยภาพชุมชน ที่เหมือนกันและแตกต่างกันตามบริบทของวัดแต่ละแห่ง ดังนั้น กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดนั้นจะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมและจุดเด่นจุดด้อยในการพัฒนาแต่ละด้านให้มีความพร้อมในระดับหนึ่งก่อนที่จะดำเนินงานในการพัฒนาวัดเพื่อการพัฒนาสังคมสงเคราะห์ที่มีประสิทธิภาพได้

ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่าในปัจจุบัน บทบาทและกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดส่วนหนึ่งได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐ แต่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนทุนปัจจัยจากศรัทธาประชาชนที่มีต่อผู้นำ คือ เจ้าอาวาสเป็นหลัก กิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อการเกื้อกูลสนับสนุนสภาพการดำเนินชีวิตของคนหลายกลุ่มทุกเพศวัย โดยเฉพาะกิจกรรมเหล่านี้เป็นความร่วมมือระหว่างชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้าน และองค์กรชุมชนในท้องถิ่น ได้แก่ เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มองค์กรพัฒนาในชุมชน และผู้นำชุมชน

จากผลการสนทนากลุ่มร่วมกับพระสังฆาธิการจังหวัดเชียงใหม่ สรุปได้ว่าการส่งเสริมเครือข่ายของเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ ควรมี

การพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดตามบทบาทหน้าที่ที่พระสงฆ์มีความถนัด ความเชี่ยวชาญ หรือความสนใจเฉพาะ ดังนี้

1) เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการจัดสวัสดิการ คือ การสังคมสงเคราะห์ในลักษณะของการสงเคราะห์ด้วยทานปัจจัย 4 สถานที่วัด การใช้เสนาสนะภายในวัดหรือการจัดกิจกรรมอื่นๆ ภายในวัด เช่น การตั้งสภาตำบลใช้เป็นที่ประชุมของราชการ เป็นที่ประชุมเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน ตำบล ของท้องถิ่นในด้านต่างๆ ใช้ศาลาการเปรียญหรือบริเวณวัดเพื่ออำนวยความสะดวกต่างๆ ให้แก่ราชการ ให้ประชาชน ชาวบ้านเจ้าของวัดมารับบริการจากรัฐบาล หรือการจัดกิจกรรมสู่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ให้ได้รับการฝึกฝนพัฒนาศักยภาพของตน เช่น การช่วยเหลือเด็กกำพร้า เด็กเร่ร่อน เด็กที่มาจากครอบครัวยากจน พระสงฆ์แบ่งที่ดินวัดให้จัดตั้งสถานศึกษา สถานิอนามัย ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ ที่ตั้งของหน่วยราชการ ประปาหมู่บ้าน และจัดกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ต่างๆ เช่น เมื่อคราวเกิดอุทกภัย พระสงฆ์ได้จัดการรวบรวมเครื่องอุปโภค จากผู้มีจิตศรัทธา แล้วนำไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยในสถานที่ต่างๆ เป็นต้น หรือการสงเคราะห์สวัสดิการอื่นใด ที่ช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของประชาชนในชุมชน

2) เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการอบรมศีลธรรมจริยธรรม คือ การให้ธรรมะเป็นทาน ซึ่งปัจจุบันมีหน่วยงานของพระสงฆ์หลายหน่วยงานที่ทำหน้าที่อย่างเป็นระบบ คือ งานพระธรรมทูตและงานพระธรรมจาริก ทำหน้าที่ปลูกฝังจริยธรรมเพื่อความงอกงามทางอารมณ์เป็นการฝึกจิตให้มีคุณภาพ มีสมรรถภาพจิตดี เช่น มีเมตตา กรุณา ขันติ มีhiriโอดตปปะ มีจริยธรรมที่เหมาะสมแก่การทำงาน มีความเข้มแข็งมั่นคง คล่องแคล่ว เป็นคนมีศีล มีระเบียบวินัย มีจิตปรารถนาจะให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์เห็นความสำคัญของผู้อื่น รู้คุณค่าแห่งศาสนา มีความรู้ความเข้าใจหลักแห่งความดี เข้าใจในชีวิตว่า คืออะไร สภาวะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายเป็นอย่างไร ลงมาจนถึงความเข้าใจทั่วๆ ไปเกี่ยวกับจริยธรรมในการดำรงชีวิต ประสบสิ่งที่ติดตามคือทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้อง

3) เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการให้การศึกษา ในด้านการให้การศึกษา ถือเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ไทย พระสงฆ์เป็นผู้นำทางการศึกษา เริ่มต้นขึ้นที่วัดโดยมีพระเป็นผู้สอน อาศัยศาลาการเปรียญเป็นสถานศึกษาแม้ในปัจจุบัน บทบาทของพระสงฆ์ด้านการศึกษาก็ยังปรากฏอย่างชัดเจน เช่น การสอนเด็กเล็กในศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ซึ่งพระเป็นผู้ก่อตั้งด้วยหรือให้การสนับสนุนในการก่อตั้งโรงเรียน พุทธศาสนาวินอาทิตยเป็นโรงเรียนสอนวิชาด้านศาสนา และเสริมวิชาสามัญเพื่อเพิ่มความรู้แก่เด็กและเยาวชนให้มีความรู้คู่คุณธรรม และครูสอนวิชาศีลธรรมในสถานศึกษาต่างๆ เช่น

กลุ่มพระธรรมวิทยากรซึ่งเป็นกิจกรรมของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ นอกจากนั้นยังจัดการศึกษาให้กับเด็กที่ไม่สามารถเข้าสู่ระบบการศึกษาของรัฐได้ โดยอาศัยการบวชเรียนที่เรียกว่าพระปริยัติธรรมแผนกสามัญเป็นการเรียนตั้งแต่ประถมจนถึงระดับมัธยมศึกษาจนถึงมหาวิทยาลัยอันเป็นสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ไทย นอกจากนี้แล้วยังมีมูลนิธิการกุศลของวัดต่างๆ ที่ให้ทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียนที่ยากจน ทั้งแบบต่อเนื่องและเป็นรายปี ส่วนประชาชนโดยทั่วไปพระสงฆ์ได้ให้การศึกษาโดยการแสดงพระธรรมเทศนา ให้เห็นถึงคุณและโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์

4) เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการส่งเสริมอาชีพ คือ พระสงฆ์ได้จัดการอบรมฝึกหัดให้ชาวบ้านประกอบงานด้านอาชีพเช่น จัดโครงการเกษตรเพื่อการบริโภคโดยมีวัตถุประสงค์ให้มีผลผลิตสำหรับการบริโภคในชุมชน ส่งเสริมให้ปลูกพืชผักในถาดถัก จัดหาพืชพันธุ์ ทุนธุ์ไม้ผลปลูกเพื่อการบริโภค ในกรณีที่หมู่บ้านปลูกพืชเศรษฐกิจ พระสงฆ์จะเป็นผู้ประสานในการฝึกอบรมให้เข้าใจในเรื่องพืชพันธุ์ และการศึกษาดูงานนอกหมู่บ้าน ตลอดจนการจัดหาเอกสารคู่มือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสนับสนุนให้มีการฝึกหัดงานอาชีพในวัดเช่นการอบรมงานช่างวิชาแพทย์แผนโบราณเพื่อเพิ่มรายได้เพิ่มคุณภาพชีวิต ให้เป็นที่ยอมรับของสังคมทั่วไป มีวิชาช่างไม้ ช่างปูน ช่างเหล็ก ช่างเชื่อม ซึ่งพระสงฆ์ได้รับการศึกษามาแต่อดีตและถ่ายทอดให้กับชาวบ้านมาตั้งแต่โบราณจนกระทั่งถึงปัจจุบันได้สนับสนุนหน่วยงานทั้งของรัฐและเอกชนเข้ามาอบรมวิชาชีพแก่ชาวบ้านโดยใช้สถานที่วัดเป็นที่ทำการฝึกอบรมหรือให้การสนับสนุนด้านเงินทุน ด้านการให้คำแนะนำปรึกษาแก่คนในชุมชนหรือหน่วยงานของรัฐ และเอกชนที่เข้ามาใช้พื้นที่วัดนั้น

5) เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการรักษาสุขภาพ บทบาทด้านนี้เริ่มต้นจากการที่พระสงฆ์ได้ช่วยเหลือผู้ติดสุราและยาเสพติด ต่อมาบุคคลเหล่านั้นได้ติดเชื้อโรคเอดส์ด้วย พระสงฆ์จึงต้องหาวิธีการรักษาโรคเอดส์ไปด้วยเมื่อจำนวนผู้มาขอรับการช่วยเหลือเพิ่มมากขึ้นพระสงฆ์จึงต้องหาวิธีการช่วยเหลือและวิธีการรักษาผู้ที่ติดเชื้อเอดส์และผู้ป่วยเอดส์ที่มาขอรับการช่วยเหลือเหล่านั้น พระสงฆ์จึงได้เปลี่ยนบทบาทมาช่วยเหลือผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์ในที่สุด

สรุปได้ว่า แนวทางในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่มีหลากหลายแนวทางขึ้นอยู่กับศักยภาพความพร้อมและวิสัยทัศน์ของผู้นำที่เป็นเจ้าอาวาส ผู้นำชุมชน บุคลากรภายในวัด และชาวบ้านในชุมชน โดยการส่งเสริมเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัด 5 ด้าน คือ 1. ด้านการจัดสวัสดิการ 2. ด้านการอบรมศีลธรรมจริยธรรม 3. ด้านการให้การศึกษา 4. ด้านการส่งเสริมอาชีพ และ 5. ด้านการรักษาสุขภาพ

เพื่อพัฒนาเป็นเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดที่เน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายระหว่าง คณะสงฆ์ ราชการส่วนภูมิภาค องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานสวัสดิการ หน่วยงาน สาธารณสุข และหน่วยงานทางการศึกษา

อภิปรายผล

การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ นั้น และการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนด้านการสังคมสงเคราะห์ จำเป็นต้องพัฒนาวัด ทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมเพื่อประโยชน์แก่ชุมชน กิจกรรมของวัดในการบริการ แก่ชุมชนด้านศาสนาและวัฒนธรรมมีอยู่ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1) กิจกรรมด้านศาสนสงเคราะห์ คือ การให้บริการภายในวัด ได้แก่ กิจกรรมทาง ศาสนา ประเพณีพิธีกรรม ได้แก่ การทำวัตรสวดมนต์ การเทศนาธรรม การทำบุญ การให้ศีล การฝึกอบรมศีลธรรมจริยธรรม ศูนย์อบรมศีลธรรมหรือ กิจกรรมการศึกษาด้านพระปริยัติ ธรรม แผนกนักธรรม-บาลี พระอภิธรรม โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การปฏิบัติกรรมฐาน ซึ่งจากการศึกษา พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทมากที่สุด คือ การพัฒนาวัด ได้แก่ การปรับปรุง ที่อยู่อาศัย การคมนาคมภายในวัด การพัฒนาหมู่บ้าน ได้แก่ การปรับปรุงการคมนาคม ภายในหมู่บ้าน การบริการสังคม ได้แก่ สร้างและปรับปรุงบริเวณโรงเรียน จัดหาอุปกรณ์ การศึกษา การพัฒนาการศึกษา ได้แก่ การอบรมศีลธรรมแก่ประชาชน การศึกษาด้านพระ ปริยัติ ได้แก่ การให้การศึกษาลัทธิสูตรสามัญศึกษาแก่ภิกษุ สามเณร นักเรียน ตลอดจน ให้การอบรมพิเศษแก่ผู้ต้องขังในเรือนจำ (เฉลิม อุตกฤษฎ์, 2521: 1)

2) กิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ ได้แก่ การให้บริการด้านสวัสดิการต่างๆ แก่ สังคมทั้งหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และประชาชนทั่วไป กิจกรรมที่ช่วยแก้ปัญหาของชนบท ซึ่งปัญหาเกี่ยวกับความไม่รู้ ความยากจน ความเจ็บไข้ วัดช่วยได้โดยจัดกิจกรรมด้านการ ศึกษา ส่งเสริมวิชาชีพการสนับสนุนตั้งสหกรณ์ต่างๆ จัดสาธารณสุขมูลฐาน อบรมจิตใจให้มี คุณธรรม ให้วัดเป็นแหล่งกระจายข่าวให้ความรู้ใหม่ๆ แก่ชุมชน และเป็นผู้ช่วยในการตัดสินใจ เป็นที่ปรึกษากิจกรรมต่างๆ รวมไปถึงบทบาทด้านเศรษฐกิจ คือ ส่งเสริมให้ประชาชน ประกอบอาชีพที่สุจริต มีการสอนงานอาชีพ ได้แก่ การวางแผนโบราณ ยาสมุนไพร ศิลปกรรม การก่อสร้าง เป็นต้น ด้านสังคม คือ ให้การอบรมจริยธรรม ให้ลดการเสพ สิ่งเสพติด การอนุเคราะห์ผู้ยากไร้ การสงเคราะห์ผู้มีปัญหาทางใจ การอนุเคราะห์ผู้เดิน ทาง การช่วยเหลือกิจกรรมของประชาชน ได้แก่ การใช้วัดเก็บวัสดุ ให้ยืมของใช้ เก็บ ของศักดิ์สิทธิ์ อนุเคราะห์เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ด้านการศึกษา คือ ให้ความรู้แก่พระสงฆ์และ

ประชาชนทั้งในและนอกวัด การสร้างโรงเรียนในวัด ด้านการเมืองการปกครอง ในทางอ้อมเป็นเชิงเหนียวรั้ง คือ การปกครองที่ไม่เป็นธรรม (บรรพต วิระสัย และคณะ, 2523: 1) ซึ่งการดำเนินการของวัดในรูปแบบนี้ ส่วนใหญ่เป็นไปอย่าง “ไม่เป็นทางการ” ไม่ได้อาศัยงบประมาณจากรัฐบาลแต่อาศัยความศรัทธาจากประชาชนที่บริจาคจตุปัจจัยมาใช้ในการดำเนินการเป็นส่วนใหญ่ วัดได้พยายามให้บริการด้านต่างๆ แก่เด็ก เช่นเดียวกับกรมประชาสงเคราะห์ แต่ถูกจำกัดด้วยปัจจัยด้านการเงิน บุคลากร การบริการอย่างเป็นระบบ ด้วยเหตุที่วัดรับเลี้ยงเด็กมากเกินไป ทำให้เป็นอุปสรรคในการดำเนินงานเป็นอย่างยิ่ง ปัญหาเร่งด่วนคือ การสงเคราะห์เด็กให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น การหามาตรการในการสงเคราะห์เด็กการวางนโยบายตลอดจนการจัดการให้พึ่งตนเองมากยิ่งขึ้น (สัญญา ภูแก้วเผือก, 2533: 1)

จะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันพระสงฆ์มีบทบาทและหน้าที่ในการปฏิบัติธรรมเผยแผ่พุทธธรรมและช่วยเหลือชาวาสทั่วไปให้พ้นทุกข์ ตามความเหมาะสมตามความสามารถ ถึงแม้สภาพสังคมมีความซับซ้อนและประชาชนมีปัญหาชีวิตมากขึ้น พระสงฆ์ก็มีบทบาทช่วยเหลือสังคมอย่างใกล้ชิดยิ่งกว่าแต่ก่อน และเป็นผู้แก้ปัญหาเกือบทุกเรื่องของชาวบ้าน เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาความยากจน เป็นต้น จนบาทครั้งก็ถูกวิจารณ์ว่า ไม่เหมาะสมกับความเป็นสมณะทำให้ไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน รัฐ และคณะสงฆ์จากส่วนกลางอย่างเพียงพอ แต่ถ้าชาวบ้าน รัฐ และคณะสงฆ์มีความเข้าใจต่อบทบาทและเห็นความสำคัญของพระสงฆ์นักพัฒนาอย่างแท้จริง พระสงฆ์นักพัฒนาย่อมได้รับการสนับสนุนให้มีบทบาทในการช่วยเหลือสังคมได้อย่างกว้างขวางต่อไป (ภัทรพร สิริกาญจน, 2536: 1)

ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดนั้น มีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่า กระบวนการบริหารของเจ้าอาวาสวัดทุกรูป มีกระบวนการแบบธรรมาธิปไตย กล่าวคือ การบริหารที่ทุกคนมีส่วนร่วมรับฟังข้อคิดเห็นในลักษณะการปรึกษาหารือ โดยมุ่งประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน แบ่งเป็น 2 ปัจจัย คือ

1) ปัจจัยหลัก หรือปัจจัยโดยตรง ประกอบด้วย ความสามารถพิเศษหรือมีคุณลักษณะเฉพาะพิเศษของเจ้าอาวาส บุคลิกภาพ ภาวะผู้นำ เช่น ความมีมนุษยสัมพันธ์ ความซื่อสัตย์ ระยะเวลาในการบวช ระดับการศึกษา และกระบวนการบริหารในการทำงานอย่างเป็นระบบ เป็นต้น

2) ปัจจัยเสริม หรือปัจจัยที่มีส่วนสนับสนุน ได้แก่ สภาพแวดล้อม ทำเลที่ตั้ง

บรรยากาศในวัด และการที่วัดมีลักษณะพิเศษเฉพาะ เช่น เป็นโบราณสถาน มีโบราณวัตถุทางศิลปวัฒนธรรมและอื่น ๆ (กองแผนงาน กรมการศาสนา, 2542: 1-2)

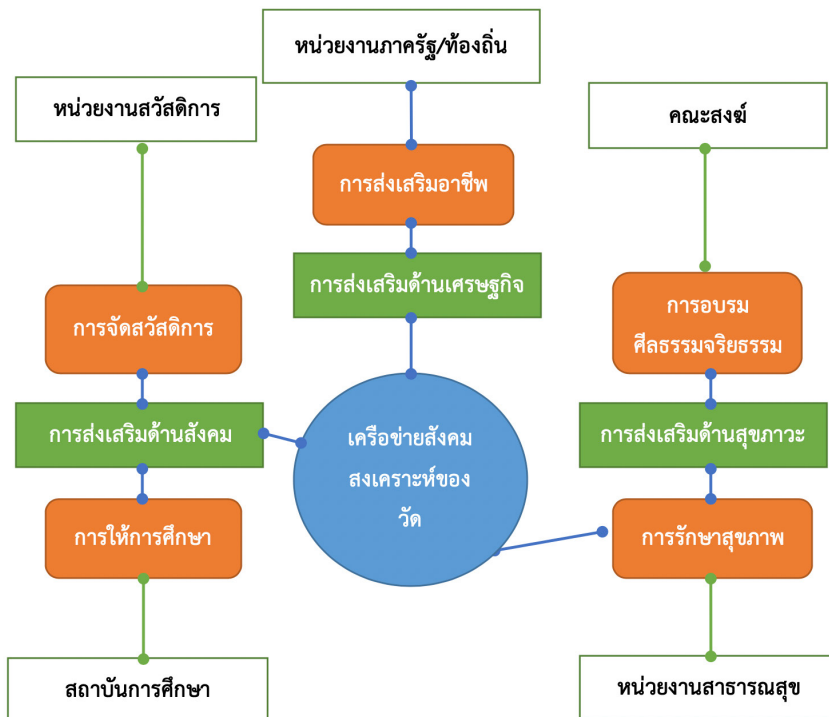
อุปสรรคปัญหาสำคัญในการพัฒนาเครือข่ายงานสังคมสงเคราะห์ของวัดนั้น ถึงแม้พระภิกษุสงฆ์ นักวิชาการและบุคคลทั่วไปจะสนับสนุนการทำงานสังคมสงเคราะห์ของสถาบันทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากสอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา และเป็นการทำเพื่อประโยชน์สุขของมหาชน แต่ส่วนใหญ่กำลังเผชิญปัญหาและอุปสรรคที่คล้ายคลึงกัน เช่น ด้านเงินทุนและบุคลากร และประชาชนส่วนหนึ่งมักมีทัศนคติว่างานสังคมสงเคราะห์ที่วัดทั้งหลายทำมิใช่ “กิจของสงฆ์” ดังนั้นการแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพน่าจะเป็นการทำงานเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ โดยการสร้างความสัมพันธ์และความร่วมมือกับรัฐและชุมชนรวมทั้งองค์กรเอกชน และใช้สื่อช่วยในการเผยแพร่กิจกรรมต่าง ๆ ให้มากขึ้น ที่สำคัญคือการสร้างความสมดุลระหว่างการทำงานสังคมสงเคราะห์กับการเผยแผ่ธรรม นอกจากนั้นพระสงฆ์ต้องมีความระมัดระวังด้านความประพฤติให้อยู่ในกรอบของ พระวินัยและจารีตประเพณีในขณะปฏิบัติภารกิจให้การสงเคราะห์ประชาชน (ประทุม อังกูรโรหิต, 2553: 1-2)

ส่วนการพัฒนาเครือข่ายการสังคมสงเคราะห์ของวัดนั้น วัดในประเทศไทยควรมีการจัดรูปแบบเครือข่ายการสังคมสงเคราะห์ที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับจุดเน้นแตกต่างกันไปตามความพร้อมของวัด โดยผู้วิจัยข้อสรุปว่า รูปแบบเครือข่ายการสังคมสงเคราะห์ของวัดมี 5 รูปแบบ คือ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการจัดสวัสดิการ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการอบรมศีลธรรมจริยธรรม เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการให้การศึกษา เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการส่งเสริมอาชีพ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการรักษาสุขภาพ อย่างไรก็ตาม การสังคมสงเคราะห์ของวัด ควรเน้นงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นส่วนหลักและการสังคมสงเคราะห์เป็นส่วนเสริม เพราะงานทั้ง 2 ด้านมีลักษณะเกื้อกูลกัน แต่จะต้องมีความเข้าใจในนโยบายของรัฐเกี่ยวกับการสังคมสงเคราะห์ให้ชัดเจน คือ การพัฒนาให้ผู้ได้รับการสงเคราะห์สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ไม่ใช่เพียงแค่การสงเคราะห์ช่วยเหลือเพราะความเมตตากรุณาด้วยการให้เท่านั้น ซึ่งการสงเคราะห์เช่นนั้นย่อมไม่ก่อให้เกิดความยั่งยืน

องค์ความ และนวัตกรรม

แนวทางในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า มีทั้งเครือข่ายเชิงพื้นที่ ได้แก่ เครือข่ายที่เน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย

ระหว่างคณะสงฆ์ ราชการส่วนภูมิภาค องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานสวัสดิการ หน่วยงานสาธารณสุข และหน่วยงานทางการศึกษา และเครือข่ายเชิงกิจกรรม ได้แก่ (1) เครือข่ายการจัดสวัสดิการ (2) เครือข่ายการอบรมศีลธรรมจริยธรรม (3) เครือข่ายการศึกษา (4) เครือข่ายการส่งเสริมอาชีพ และ (5) เครือข่ายการรักษาสุขภาพ

สรุป

แนวทางในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่มีหลากหลายแนวทางขึ้นอยู่กับศักยภาพความพร้อมของผู้นำและวิสัยทัศน์ของเจ้าอาวาส บุคลากรภายในวัด และสถานการณ์ปัญหาของชุมชนนั้นๆ เป็นสำคัญ โดยสามารถจัดทำเป็นเครือข่ายตามบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ที่ทำงานโดดเด่นในเรื่องเดียวกัน อาทิ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการจัดสวัสดิการ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการอบรมศีลธรรมจริยธรรม เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการให้การศึกษา เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการส่งเสริมอาชีพ และ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการรักษาสุขภาพ เพื่อพัฒนาเป็นเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดที่มีความร่วมมือกันในระดับต่างๆ ตั้งแต่ในระดับตำบล อำเภอ จังหวัด และระดับประเทศต่อไป

บรรณานุกรม

- กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด. (2560). รายงานบรรยายสรุปจังหวัด
เชียงใหม่. เชียงใหม่: สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่.
- กองแผนงาน กรมการศาสนา. (2542). **ปัจจัยส่งผลกระทบต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการ
พัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา.
- เฉลิม อุตกฤษฎ์. (2561). **การศึกษาบทบาทของพระภิกษุในงานพัฒนาชุมชน**.
กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บรรพต วีระชัย และคณะ. (2523). **พระสงฆ์กับสังคมไทยในมิติต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร:
องค์การยูวพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก.
- ประทุม อังกูโรหิต. (2553). **สถาบันทางพระพุทธศาสนากับงานสังคมสงเคราะห์**.
กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระครูใบฎีกาสุรพล อาสโภ (แย้มชุ่ม). (2558). **การพัฒนารูปแบบงานสาธารณสงเคราะห์
ตามกระบวนการทัศนวิฤพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย.
- ภัทรพร สิริกาญจน. (2536). **หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาท
ของพระคำเขียน สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สัณญา ภูแก้วเผือก. (2533). **การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของวัดกับกรม
ประชาสงเคราะห์ ที่มีต่อการสงเคราะห์เด็กกำพร้า และเด็กยากไร้ : ศึกษา
เฉพาะกรณี วัดสระแก้ว จังหวัดอ่างทอง และสถานสงเคราะห์เด็กชายบ้าน
ปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่. (2555). **แผนการจัด
สวัสดิการสังคมจังหวัดเชียงใหม่ 5 ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2555-2559)**. เชียงใหม่:
สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่. (2560). **รายงานสรุปจำนวนวัด พระภิกษุ และ
สามเณรในจังหวัดเชียงใหม่**. ฐานข้อมูลออนไลน์ แหล่งอ้างอิง [http://cmi.onab.go.th/
index.php?option=com_content&view=article&id=810&Itemid=176](http://cmi.onab.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=810&Itemid=176) [7
กันยายน 2560].